Tuomo Alasoini
tuomo.alasoini@tekes.fi
Johtava asiantuntija
Tekes

6.11.2017

Lausunto Eduskunnan tulevaisuusvaliokunnalle raportista ”Valtioneuvoston tulevaisuusselonteon 1. osa: Jaettu ymmärrys työn murroksesta”

Raportti ”Jaettu ymmärrys työn murroksesta” pyrkii ennakoiden tiivistämään muutosta, joka työelämässä otaksutaan tapahtuvaksi lähimmän noin 20 vuoden aikana. Lähtöoletuksena on ajatus ”murroksesta” eli siitä, että muutokset työelämässä ovat merkittäviä paitsi laajuudeltaan myös yhteiskunnalliselta merkittävyydeltään. Tämä otetaan annettuna. Murrosta tarkastellaan viiden näkökulman kautta. Raportin otsikossa oleva näkemys siitä, että keskustelu työn tulevaisuudesta vaatii jaettua ymmärrystä, on tärkeä samoin kuin se, että jaksossa 2.2 erotetut kaksi keskustelua – toinen ”rationaalisempi” tuottavuuteen ja kilpailukyyn sellaisenaan keskittyvä ja toinen ”normatiivisempi” työn merkityksellisiä piirteitä korostava – on saatava paremmin integroiduiksi keskenään ja tukemaan toisiaan. On silti selvää, että kohteensa laajuuden johdosta monia kysymyksiä joudutaan raportissa tarkastelemaan varsin yleisellä tasolla ja vain viitteellisesti.

Luku 2 on otsikoitu siten, että työn murros on jopa Suomen suurin haaste. Lähtökohtaa voi pitää siinä mielessä oikeutettuna, että työ ja työssä tapahtuvat muutokset vaikuttavat syvällisesti yhteiskuntaamme niin taloudellisesti, poliittisesti, sosiaalisesti kuin kulttuurisesti. Samalla voidaan kuitenkin myös kysyä, kuinka hyvä käsitys meillä on siitä, kuinka iso tämä murros työssä seuraavan 20 aikana tulee olemaan. Esimerkiksi Maailman talousfoorumin mukaan käynnissä olevan teollisen vallankumouksen on ennakoitu hävittävän teollisuusmaista ainakin viisi miljoonaa työpaikkaa vuoteen 2020 mennessä. Tämän todetaan raportissa olevan ”valtava määrä”. Mutta jos tätä lukua tarkastellaan suhteessa näiden maiden työmarkkinoiden yhteenlaskettuun kokoon, se on kuitenkin melko pieni osuus kaikista työpaikoista. Talouden ja työpaikkojen ns. luovaa tuhoa on tapahtunut kautta historian. Esimerkiksi yhdysvaltalaisen *Information Technology & Innovation Foundation’n* asiantuntijoiden tekemät Yhdysvaltoja koskevat vuodesta 1850 alkavat historialliset aikasarjatarkastelut osoittavat, että työpaikkojen luova tuho ei ole maassa viime vuosina kiihtynyt, vaan on ollut jopa poikkeuksellisen vähäistä.[1] Puhuminen esimerkiksi meneillään olevasta ”neljännestä teollisesta vallankumouksesta” ei myöskään ole tutkijoiden keskuudessa mitenkään varauksettomasti hyväksytty näkemys. Taloudessa on ns. pitkiä aaltoja ja murroskohtia, mutta näitä koskevien tutkimusten pohjalta ei voi suoraan päätellä, että juuri nyt eläisimme jotenkin poikkeuksellisen suurta murrosta.

Samalla on selvää, että monet raportissa mainituista muutostrendeistä voivat voimistuessaan johtaa vaikeasti ennakoitavissa oleviin mullistuksiin. Näihin on joka tapauksessa hyvä pyrkiä ennakolta

[1] http://www2.itif.org/2017-false-alarmism-technological-disruption.pdf

varautumaan. Tässä mielessä on tärkeää pohtia raportissa esitetyllä tavalla niitä mahdollisia muutoksia, joita voi tulla eteen pitäen mielessä samalla kuitenkin myös se vaihtoehto, ettei työn murros välttämättä seuraavan 20 vuoden aikana olisikaan poikkeuksellisen suurta.

Sivun 13 murrostekijät on hyvin eritelty. Näiden ohella tärkeitä huomioon otettavia tekijöitä saattaisivat olla myös ihmisten lisääntyvä maantieteellinen liikkuvuus (ml. erilaiset pakolaisaallot) sekä ihmisten arvojen ja asenteiden muutos. Tämä jälkimmäinen muutos, jota voidaan kuvata esim. Ronald Inglehartin tavoin hitaasti etenevänä ”hiljaisena vallankumouksena”, näkyy hyvin esim. Tilastokeskuksen Työolotutkimusten aikasarjoissa. 1980-luvulta alusta 2010-luvulle suomalaisten palkansaajien arvoissa näkyy työn sisällön merkityksen selvä kasvu suhteessa palkan tason merkitykseen nähden samoin kuin vapaa-ajan ja perhe-elämän merkityksen kasvu elämän sisältönä suhteessa työn koettuun tärkeyteen.[2] Ihmisten motivaatioperusta on muuttunut merkittävästi vuosien varrella ja muutoksen voi otaksua jatkuvan tulevaisuudessakin.

Asenne- ja arvomuutos näkyy myös toisella tavalla. Monet tutkimustulokset osoittavat, että vaikkei luova tuho olisikaan viime vuosina ollut teollisissa maissa erityisen voimakasta ja vaikkei ihmisten työmarkkina-asema olisi objektiivisten mittarien valossa heikentynyt, ihmisten yleinen turvattomuuden tunne ja yleinen epävarmuuden kokeminen on voinut lisääntyä. Tämänkaltaisen ”eksistentiaalisen epävarmuuden” yleistyminen ei välttämättä heijasta niinkään itse työssä tapahtuneita muutoksia kuin yleisempää kokemusta ympäröivän maailman ja oman elämän vähäisemmän hallinnan tunteesta. Työn murroksesta puhuttaessa on tärkeää yrittää analysoida kriittisesti, missä määrin ihmisten epävarmuuden ja turvattomuuden kokemukset syntyvät työssä tapahtuvista todellisista muutoksista ja määrin ne ovat heijastusta joistain muista asioita kuten ilmastonmuutoksesta, pakolaiskriiseistä, terrori-iskuista tai muista maailmanpoliittisista jännitteistä.

Sivulla 16 todetaan ennakoinnin ja tulevaisuustyön tärkeys poliittisen päätöksenteon tukena. Samalla voidaan kysyä, miten työelämän moninaista muutosta voitaisiin pyrkiä parhaiten ymmärtämään. Yksi tapa voisi olla hyödyntää innovaatiotutkimuksessakin jo paljon sovellettua systeemimuutosten tutkimuksen lähestymistapaa. Esimerkiksi Tekes on rahoittanut tällaisia tutkimusprojekteja ja pyrkinyt lisäämään systeemimuutoksia koskevaa osaamista Suomessa 2010-luvulla.[3] Lähtökohtana työn murrokseen liittyen voisi tällöin olla, että on tärkeää ymmärtää, kuinka isot yhteiskunnalliset infrastruktuurijärjestelmät (esim. energiantuotanto, liikenne, terveydenhuolto, ruuantuotanto, koulutus, rahoitus jne.) muuttuvat, koska myös työn muutokset riippuvat paljolti näistä muutoksista, jolloin myös työn muutokset voivat olla eri järjestelmissä hyvinkin erilaisia. Työelämän muutoksesta on ylipäätään vaikea puhua enää kovin ”yleisellä tasolla”, koska työelämä on jatkuvasti monimuotoistumassa. Työtä tehdään edelleen monilla aloilla ja työpaikoilla hyvinkin perinteisesti samalla, kun koko ajan syntyy aivan uudenlaisia tapoja.

---

[2] http://www.stat.fi/tup/julkaisut/tiedostot/julkaisuluettelo/ytmv_197713_2014_12309_net.pdf

[3] https://www.tekes.fi/ohjelmat-ja-palvelut/kampanjat/innovaatiotutkimus/systeeminen-muutos-ja-innovaatiot/

Työn muutoskulkuja tarkastellaan luvussa 3 viiden näkökulman kautta. Niiden voi katsoa varsin hyvin kattavan keskeiset työelämän ja työn muutosta koskevien keskustelujen viime vuosien pääteemat. Teemoista keskustellaan raportissa melko yleisellä tasolla spesifioimatta muutosten aikajännettä myöskään kovin tarkasti. Yhtenä ongelmana työn muutoksesta puhuttaessa on yleisesti se, että yleisistä muutostrendeistä saatetaan olla suhteellisen samaa mieltä, mutta siitä, kuinka nopeasti muutokset valtaavat alaa, voi olla hyvinkin eriäviä näkemyksiä. Osuva esimerkki tästä on sivulla 22 oleva keskustelu siitä, että ”kaikki automatisoitavissa olevat tehtävät tullaan automatisoimaan”. Näin ehkä tapahtuukin, mutta olennaisempi kysymys on kuitenkin se, millaisesta aikajänteestä puhutaan ja mitä tämä ”automatisoitavuus” aivan tarkkaan ottaen tarkoittaa. Jotta tämäntyyppisiin kysymyksiin voitaisiin ylipäätään vastata, on oltava käsitys teknologisen kehityksen etenemisestä ja siitä, kuinka yhteiskunnalliset infrastruktuurijärjestelmät muuttuvat (vrt. edellä).

Jaksossa 3.1 käsitellään työn sisältöjen, käytäntöjen, paikkojen ja organisointitapojen muutosta. Jakso osoittaa hyvin, kuinka niin työn määrän ja työn laadun kehityksestä on olemassa kaksi hyvinkin erilaista skenaariota. On väärin kysyä, kumpi näistä todennäköisemmin toteutuu. Oikeampaa on kysyä, mitä kaikkea tulisi tehdä, jotta positiivisena nähty kehityskulku toteutuu. Kumpikin skenaario on toki mahdollinen, mutta niiden toteutuminen kansallisella tasolla riippuu viime kädessä omista toimenpiteistämme. Sivulla 23 on tärkeä havainto, jonka mukaan huomiota tulisi kiinnittää yksittäisten organisaatioiden sijasta erilaisiin yhteisöihin ja verkostoihin, joissa ehkä tulevaisuudessa työelämän uusimmat innovatiivisimmat käytännöt saavat muotonsa. Tämä on näkökulma, jonka pitäisi vaikuttaa myös työelämän tutkimuksen ja kehittämisen kohdentumiseen jatkossa. Aivan vastaavalla tavalla myös innovaatiopolitiikassa huomio on siirtymässä yhä enemmän ekosysteemeihin ja niiden kehittämiseen.

Jaksossa 3.2 käsitellään työnantaja-tekijä-suhteen muutosta. Tältä alueelta esitetään usein varsin uskallettuja näkemyksiä perinteisen palkkatyösuhteen pirstoutumisesta, yrittäjyyden ja itsensätyöllistymisen nopeasta kasvusta, uudenlaisen ”kevytyrittäjyyden” yleistymisestä ja ylipäätään pitkälti palkkatyön varaan rakentuvan hyvinvointiyhteiskunnan hajoamisesta. Tilastot ja tutkimukset ainakaan Suomesta (sen enempää kuin monesta muustakaan teollisesta länsimaasta) eivät kuitenkaan osoita, että tällaiset trendit olisivat olleet viime vuosina kovin selviä. On hyvinkin mahdollista, että monet hyvinvointiyhteiskuntaan ja perinteisissä työsuhteissa tehtävään työhön liittyvät institutionaaliset järjestelyt ovat varsin sitkeitä eivätkä jaksossa kaavaillut monet muutokset vielä ehdi merkittävästi toteutua seuraavan 20 vuoden aikana muualla kuin joissain rajatuissa osissa Suomen työelämää. Ajatus siitä, että ”tulevaisuus on pitkälti työnantajaton”, saattaa realisoitua joillain yksittäisillä aloilla jo lähitulevaisuudessa, mutta voi olla täysin utopistinen vaihtoehto monella muulla alalla. Tämä kaikki osoittaa hyvin sen, ettei Suomen työelämästä tule puhua eikä sitä tule tarkastella yhtenä kokonaisuutena, vaan muutosten merkittävyyden ymmärtäminen vaatii paljon hienojakoisempia tarkastelutapoja.

Jakso 3.3 käsittelee toimeentulon muutosta. Nämä kysymykset kytkeytyvät vahvasti edellisen jakson tarkasteluihin, joten niihin pätevät pitkälti samat kommentit.

Osaamisen muutoksen kysymykset jaksossa 3.4 ovat erityisen tärkeitä. On helppoa olla samaa mieltä raportin kanssa siitä, että edessämme on suuri osaamishaaste. Ihmiset tarvitsevat uutta osaamista, ja elinikäisen oppimisen merkitys korostuu entisestään. Haasteena on vastata erityisesti siihen, millaista osaamista tarvitaan ja kuinka tehdä Suomesta todellinen elinikäisen oppimisen mallimaa. Yksi tapa ajatella asiaa osaamisen sisällön osalta on lähteä siitä, että ihmiset tarvitsevat erityisesti sellaisia tietoja ja taitoja, joita kehittyvän teknologian avulla ei jatkossa kovin nopeasti voida korvata. Tällaisia ovat taidot, joihin sisältyy luovaa tai sosiaalista älykkyyttä.[4] Luovaa ja sosiaalista älykkyyttä voidaan pitää sellaisina geneerisinä taitoihin, jotka auttavat ihmisiä selviytymään erilaisissa murroksissa. Olisikin tärkeää, että tämä näkökulma sisällytettäisiin kaikentasoiseen opetukseen ja pystyttäisiin ottamaan huomioon myös siinä, kuinka työtä organisoidaan ja työtehtäviä suunnitellaan. Lisäksi tarvitaan entistä nopeampia ja joustavampia tapoja, joilla ihmisten on mahdollista hankkia sellaisia tehtäväspesifejä taitoja, joita he tarvitsevat muuttuneista tai uusista tehtävistä suoriutumisekseen. Koulutuksen suunnittelussa täytyy olla jatkossa(kin) erityisen hyvä ymmärrys meneillään olevista liiketoiminnan ja työelämän muutoksista.

Elinikäisen oppimisen osalta on mietittävä kysymystä vastuun jaosta yhteiskunnan, työnantajien ja yksilön itsensä kesken. Yleisesti voitaisiin ajatella, että mikäli teknologinen murros on lähivuosina nopeaa ja muuttaa koko yhteiskunnan elinkeino- ja ammattirakennetta perusteellisesti, yhteiskunnan vastuun ihmisten osaamisen uusintamisesta ja kehittämisestä tulisi korostua. Mitä isommasta murroksesta on kyse, sitä ongelmallisempaa on jättää vastuuta yksittäisten työnantajien tai yksilöiden itsensä vastuulle.

Jaksossa 3.4 tuodaan esiin monia sinänsä hyvin olennaisia taitoja, joiden merkitys jatkossa korostuu ja joita voidaan pitää eräänlaisina ”työelämän kansalaistaitoina”. Näiden lisäksi on hyvä muistaa, että vaikka suurin osa tulevaisuuden työtehtävistä ei liittyisikään suoraan uusien teknologisten ratkaisujen kehittelyyn, tarvitaan suuressa osassa tehtäviä jatkossa todennäköisesti yhä enemmän ainakin yleistä ymmärrystä data-analytiikasta ja erilaisten teknologisten järjestelmien yleisistä toimintaperiaatteista. Matemaattis-luonnontieteellinen ymmärrys maailmasta on erittäin tärkeä osaamisen alue myös jatkossa, eikä vain varsinaisissa digitalisoituvan työelämän teknologiatehtävissä.

Jakso 3.5 käsittelee työn yhteiskunnallisen merkityksen muutosta. Myös tässä jaksossa käsitellään isoja ja tärkeitä kysymyksiä, joiden varaan oikeastaan koko nykyinen suomalainen hyvinvointiyhteiskunta rakentuu. Jaksossa todetaan aivan oikein, ettei työ lopu maailmasta. Voidaan jopa otaksua, että elintason yleinen nousu lisää uuden työn kysyntää globaalisti. Globalisaatio itse asiassa avaa Suomen kaltaiselle pienelle, mutta korkean osaamisen yhteiskunnalle mahdollisuuksia työllistää yhä suurempi osa työikäisistä suomalaisista. Tämä kuitenkin riippuu suuresti sekä siitä, millaista osaamista suomalaisilla on, että siitä, kuinka suotuisaa on maailmantalouden kehitys. Suomella on kaikki edellytykset välttää tutkimukseen, koulutukseen, innovaatioihin ja työelämän kehittämiseen panostamalla senkaltainen kehitys kuin Yhdysvalloissa, jossa tuottavuuden ja työpaikkojen kehitys ovat yhä enemmän erkaantuneet toisistaan ja jossa ”hyviä töitä” riittää enää yhä harvemmalle.

[4] http://www.oxfordmartin.ox.ac.uk/downloads/academic/The_Future_of_Employment.pdf

Jaksoon 3.5 sisältyy myös ajatus siitä, että ihmiset janoavat merkityksellistä työtä, johon he haluavat sitoutua. Tämän voi otaksua olevan pitkäaikainen trendi, josta on viitteitä jo edellä esitetystä Tilastokeskuksen Työolotutkimuksesta. Tämä näkökohta on perusteltua pitää mukana myös jatkotyössä.

Raportti on hyvä ja tasapainoinen kokonaisuus, joka antaa hyviä eväitä selonteon jatkotyölle koskien ratkaisuja ja politiikkatoimia.

Lopuksi on kuitenkin vielä todettava, että teollisen ajan historia osoittaa innovaatioiden ja niihin perustuvan tuottavuuskasvun olevan pitkällä aikavälillä myös kaikkein paras hyvän työllisyyskehityksen ja tätä kautta myös ”hyvän työelämän” mahdollistaja. Se, missä määrin uusia työpaikkoja syntyy näköpiirissä olevien teknologisten ym. muutosten johdosta katoavien työpaikkojen rinnalle ja millaisia nämä työtehtävät laadullisesti ovat, riippuu nimenomaan tästä. Tämä on lopultakin tärkein – ja oikeastaan ainoa kestävä – keino varmistaa, että laadullisesti hyvää työtä riittää Suomessa mahdollisimman monelle myös tulevaisuudessa.